

С.Базарпүрэв.

Доктор (PhD), дэд профессор

Дэвид Истоны улс төрийн системийн онол

Нийгмийн улс төрийн амьдралыг тогтвож шинжлэн, улс төрийн системийн онолыг боловсруулан, түүний үйл ажиллагааны зарчмыг тайлбарлан хялбарчилсан загварыг бүтээсэн судлаач бол америк-канадын эрдэмтэн Дэвид Истон юм. «Улс төрийн систем», «Улс төр шинжлэлийн хүрээ», «Улс төрийн амьдралыг системтэй судлах нь» хэмээх гол бүтээлүүддээ улс төрийг системтэй судлах аргуудын тухай үзэл бодлоо тусгажээ. Хэдийгээр дээрх бүтээлүүд нь он цагийн хувьд ялгаатай ч нэг үзэл бодлыг номлосноороо нийтлэг юм.

Өрнөдийн улс төрийн социологт системийн аргыг түүнээс өмнө түгээмэл хэрэглэж байсан бөгөөд Истон нь удирдлагын «сонгодог» онол дээр тулгуурлан гарч ирсэн «нийгмийн системийн» сургуулийн нэгэн төлөөлөгч юм. «Нийгмийн системийн» тухай үзэл санаа нь Т.Парсонс, Р.Мертон нарын бүтээсэн бүтэц-үүргийн онолын шууд нөлөөнд төлөвшсөн бөгөөд Л.Берталанфи, А.Раппопорта нарын ерөнхий системийн онол дээр суурилсан байна. «Нийгмийн системийн» онолын чухал зарчмуудыг улс төрийн амьдралыг судлахад анх хэрэглэснээр Истон улс төрийн шинжлэх ухааны хөгжилд тодорхой хувь нэмэр оруулсан. Системийн онолын ерөнхий үр дүнг улс төр, улс төрийн институт, улс төрийн системийн онолыг боловсруулахад үр бүтээлтэй оновчтой ашиглаж системийн улс төрийн онолыг бий болгосон.

Уг онол нь улс төрийн шинжлэх ухаанд хүлээн зөвшөөрөгдөж, өөрийн гэсэн байр суурийг олж авсан юм. Үүний цаад учир нь хэер нөхцөлтэй холбоотой. Юуны өмнө улс төрийн системийн оршин тогтнож, хадгалагдан үлдэж байхад нөлөөлж, үйлчилж байдаг хүчин зүйлсийг түүний онол тодорхойлж өгсөн явдал юм. Тухайн нөхцөлийг Истон улс төрийн системийн онолын амин чухал зүйл гэж онцлон үзсэн байдаг. Үүнээс гадна улс төрийн системд аюул учруулж болох сурвалжуудыг судлах нь улс төрийн шинжлэх ухааны нэг гол зорилго гэж тэрээр үзжээ. Нөгөө талаар, улс төрийн системийг тогтворжуулах замаар түүнийг сахин хадгалж болох боломжийн талаар санал дэвшүүлжээ.

Улс төрийн системийг **«Нийгмийн үнэт зүйлсийг захиран хуваарилах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэгч»** хэмээн Истон тодорхойлсон. Улс төрийн системийн гол зорилт нь үнэт зүйлсийг хуваарилах, үүнээс гадна тодорхой хугацаанд ийм хуваарилалт зайлшгүй гэдгийг нийгмийн гишүүдэд ойлгуулан, итгүүлэхэд оршино. Чухамхүү улс төрийн системийн дээрх хоёр үүрэг нь нийгмийн бусад системээс түүнийг ялгадаг. Хэрэв улс төрийн систем нь өөртөө ноогдсон үүргээ «урагштай» гүйцэтгэж чадахгүй тохиолдолд оршин тогтноход хүндрэл учирч, хямрал нүүрлэн системийн задрал явагдаж улмаар мөхөлд хүрч болох эрсдэлтэй.

Истон улс төрийн системийг «нээлтэй системд» хамааруулж, «хүрээлэн байгаа орчинд хандаж, түүнтэй идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг тухайн орчны нөлөөг өөр дээрээ байнга мэдэрч, мөн түүнд эргээд нөлөөлдөг» тогтолцоо юм гэжээ. Хүрээлэн байгаа орчинд байгаль, физик, нийгэм, сэтгэл судлалын гэх мэтчилэн олон хүчин зүйлсүүд багтдаг бөгөөд гадаад (экстрасоциетар), дотоод (интрасоциетар) хэмээн хуваагддаг. Дотоод орчин нь (эдийн засгийн, нийгмийн г.м.) тухайн нийгмийн дэд системүүдээс бүрдэг бөгөөд улс төрийн систем ч гэсэн бас түүний нэг бүрдэл юм. Гадаад орчин нь тухайн улс төрийн системд «ахадсан» супер систем юм (жишээлбэл: олон улсын эдийн засаг, улс төр, соёлын болон бусад нийгэмлэгүүд). Гадаад, дотоод орчин нь улс төрийн системд хүчтэй нөлөө үзүүлж байдаг. Улс төрийн систем ч өөрийгөө хүрээлэн байгаа орчинд хариу нөлөөлдөг. Гэвч түүнд дасан зохицох бус харин өөртөө ашигтайгаар өөрчлөх үйл ажиллагааг улс төрийн систем идэвхтэй явуулдаг. Үүний үр дүнд систем нь өөртөө үзүүлэх ямар ч нөлөөнд хангалттай хариу өгөх чадварыг төлөвшүүлэхийг зорьдог.

Улс төрийн систем нь «оролт», «гаралт»-аар дамжин хүрээлэн байгаа орчинтой харьцдаг. Ямар нэгэн боломжтой арга хэрэгслээр системд нөлөөлж, өөрчлөлт хийх санаа бүхий чиглэлтэй, системээс ангид үйл ажиллагаа бүрийг **«оролт»** хэмээх ойлголтонд багтаадаг.

«Гаралт» нь тодорхой үр дүн, эцсийн гэмээр үйлдэл юм. Тэр нь тодорхой шийдвэр, үйл ажиллагаа гэсэн хоёр хэлбэрээр биежин хэрэгждэг. Хүрээлэн байгаа орчны нөлөөлөлд хариу өгөх нь улс төрийн системийн чадвар гэж үзэж болно. Улс төрийн системд орж ирсэн мэдээлэл дээр тулгуурлан шийдвэр гаргахыг **улс төрийн үйл явц** гэж тодорхойлдог.

Хүрээлэн байгаа орчин нь улс төрийн системд хоёр янзаар нөлөөлдөг. Системд тодорхой шаардлага тавьдаг, мөн түүнд зохих дэмжлэг үзүүлдэг. Нийгэмд хийгдсэн оновчтой буюу өгөөжгүй хуваарилалтын талаар засгийн эрх баригч байгууллагад хандсан санал бодлыг **«шаардлага»** гэж тооцдог.

«Дэмжлэг» нь «нээлттэй» (хувь хүний болон бүлэг хүмүүсийн үйл ажиллагаагаар илэрхийлэгддэг) «хаалттай» (хүмүүсийн хувийн дотоод бодол) гэсэн хэлбэртэй байдаг. «Дэмжлэг» нь улс төрийн системд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Учир нь **нэгд**, засгийн эрх барьж буй байгууллагын тогтвортой үйл ажиллагааг хангаж байдаг, **хоёрт** улс төрийн дэглэмийг жигд оршин тогтнох зайлшгүй нөхцөл нь болдог, **гуравт** аль нэг улс төрийн байгууллагад багтаж байгаа гишүүдийн эв нэгдлийг бэхжүүлдэг. Иймээс «дэмжлэг» гэдэг нь зөвхөн улс төрийн системд тус нэмэртэй зүйл төдийгүй мөн нийгэмд ч гэсэн ач холбогдолтой гэсэн чухал дүгнэлтийг Д.Истон хийжээ.

Улс төрийн системийн үндсэн бүрдэл хэсэг болох **засаглал, дэглэм, улс төрийн нэгдлийг** нийгмийн зүгээс дэмждэг.

Улс төрийн шийдвэр гаргасны төлөө хариуцлага хүлээх эрх мэдэл бүхий төр, засгийн газраас гадна гүйцэтгэх засаглалын болон иргэний, нийгмийн тодорхой албадуудыг нийгмийн гишүүд дэмжиж байдаг. Тухайн дэглэмийн хүрээнд тодорхой улс төрийн үйл ажиллагаа бүрэн эрхтэй хэрэгжиж байдаг бөгөөд нийгэм түүнд ямар нэгэн найдлага тавьж их зүйл хүсэж дэмждэг.

Улс төрийн нэгдэл гэдэг нь хөдөлмөр хуваарилалтын үр дүнд нэг улс төрийн үйл ажиллагаа эрхлэх болсон хүмүүсийн бүлэг юм. Нийгмийн бусад нэгдэлтэй харьцуулах юм бол улс төрийн нэгдэлд багтаж буй гишүүд нь нийтлэг эв санаатай байх албагүй.

Улс төрийн ямар нэгэн бүтэц нь өөрчлөгдсөнөөр тухайн систем бүхэлдээ өөрчлөгдөх хандлагатай болдог. Гэвч системийн бүрэн хувиралт нь түүнийг бүрдүүлэгч бүх элемент нэгэн зэрэг өөрчлөгдсөнөөр явагдана.

Хүрээлэн буй орчинд дасан зохицох, өөрийн үйл ажиллагааг зохицуулах, өөрийн дотоод бүтцээ боловсронгуй болгох боломж бүхий олон тооны арга механизмыг улс төрийн систем эзэмшиж байдаг. Тэдгээрийн тоонд улс төрийн системийн тогтмол хийж байдаг гурван төрлийн үйл ажиллагаа багтана. **Нэгт**, хэрэгцээг (санал бодол, шалтгаан, хүсэл найдвар, сонирхол, үзэл суртал) шаардлага болгон хувиргах. **Хоёрт**, шаардлагыг ангилж, шүүн тунгаах **Эцэст** нь шаардлагыг шийдвэр болгох үйл ажиллагаа орно. **Эдгээр ажиллагаа жигд тогтвортой хийгдэж байгаа тохиолдолд улс төрийн систем нь өөрөө өөрийгөө сахин хадгалж, оршин тогтнох чадвараа бататган бэхжүүлэх гэсэн үндсэн гол зорилтоо хэрэгжүүлэх бүрэн боломжтой** гэж Д.Истон үзжээ.

Истон нийгмийн хүрээнд өрнөж буй үйл явцаас улс төрийн системийг тусгайлан авч үзэж, түүний талаар онол боловсруулсан байна. **Улс төрийн системийн үйл ажиллагаа, оршин тогтнох үйл явцыг судалдаг шинжлэх ухаан гэж улс төрийн шинжлэх ухааныг Истон тодорхойлсон байна.** Байгальд буй системүүдийн нэгэн

адил улс төрийн системийн зорилго нь өөрийнхөө амьдрах чадвар, оршин байж, үйл ажиллагаа явуулахад хэрэгцээтэй нөөц хүчийг ханган төлөвшүүлж, арвижуулж байх явдал юм. Улс төрийн шинжлэх ухааны судлах зүйлийг ийнхүү тодорхойлсноор улс төрийн систем судлалыг чанарын шинэ түвшинд гаргасан гэж үздэг байна.

Истон нь ангийн тухай марксист онолыг үгүйсгэж, улс төрийн системд олон түмний эзлэх байр суурийг доогуур үнэлсэн байдаг. Зохион байгуулалтгүй өргөн олноос үзүүлэх дэмжлэгээс оюуны чадвартай цөөнхийн дэмжлэг илүү их өгөөжтэй хэмээн Истон онож дүгнэсэн байна.

Улс төрийн системийн үйл ажиллагаа нь Истоны үзэж байгаагаар тийм ч амар жигд явагддаг зүйл биш гэж тодорхойлжээ. Улс төрийн шийдвэр гарах үе шат болгонд бэрхшээл үүсдэг бөгөөд улмаар улс төрийн системд аюул заналхийлдэг байна. Үүнээс үүдэн уг аюулыг зогсоох, үгүй хийх зорилго улс төрийн системийн өмнө тулгардаг.

Истоны бий болгосон улс төрийн системийн загвар нь цаг хугацаа, орон зай, нийгмийн төрөл ангиас үл хамааран, түүхийн он жилүүдэд үл захирагдан ямар ч нийгэмд хамаатуулж болох төгс загвар юм. Үүнээс үүдэн ямар ч нийгэм улс төрийн системгүйгээр оршин тогтнох боломжгүй гэсэн дүгнэлтийг хийж болохоор байгаа юм.